

Úlohy 1. kola 51. ročníku fyzikální olympiády. Kategorie D

Ve všech úlohách počítejte s tíhovým zrychlením $g = 9,81 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$.

1. Průměrná rychlost

Na regionální železniční trati délky $s = 48 \text{ km}$ projel vlak první čtvrtinu trati průměrnou rychlostí $v_1 = 60 \text{ km} \cdot \text{h}^{-1}$, zbývající část trati průměrnou rychlostí $v_2 = 36 \text{ km} \cdot \text{h}^{-1}$. Při zpáteční jízdě projel zmíněnou čtvrtinu trati stejnou průměrnou rychlostí $v'_1 = v_1 = 60 \text{ km} \cdot \text{h}^{-1}$, přičemž jeho průměrná rychlost na celé trati byla $v'_p = 45 \text{ km} \cdot \text{h}^{-1}$.

- Vypočtěte průměrnou rychlost v_p vlaku na celé trati při první jízdě.
- Vypočtěte průměrnou rychlost vlaku v'_2 na delším úseku trati při zpáteční jízdě.
- Obě úlohy lze vyřešit obecně, aniž budeme znát délku trati s . Proveďte toto obecné řešení a poté dosazením číselných hodnot rychlostí ze zadání předchozí číselné výsledky ověřte.

2. Dvě tramvaje

Ve stanici stály za sebou dvě tramvaje. První se začala rozjíždět se zrychlením $1,2 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$, druhá se začala rozjíždět o 4 s později se zrychlením $1,5 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$. Obě tramvaje, jakmile dosáhly rychlosti o velikosti $12 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$, pohybovaly se dále rovnoměrným pohybem. Před následující stanicí začaly obě tramvaje současně brzdit a pohybovaly se rovnoměrně zpomaleným pohybem. První tramvaj měla brzdnou dráhu 54 m . Po zastavení stály obě těsně za sebou jako v předchozí stanici. Vzdálenost mezi stanicemi je 594 m .

- Proveďte potřebné výpočty a sestrojte graf závislosti rychlostí obou tramvajů na čase.
- Z grafu určete maximální vzdálenost mezi tramvajemi během jízdy.

3. Brzdění automobilu

Nákladní automobil o hmotnosti $m_0 = 5,00 \text{ t}$ veze na korbě železobetonový blok tvaru kvádra o hmotnosti $m = 3,00 \text{ t}$ rychlostí o velikosti $v_0 = 6,0 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$. Mezi blokem a předním čelem korby je mezera délky $d = 1,6 \text{ m}$. Začne-li automobil brzdit stálou silou, zastaví se v čase $t = 12 \text{ s}$ od začátku brzdění. Nyní předpokládejme, že se blok během rovnoměrného pohybu automobilu na korbě zcela uvolní a že se po korbě může pohybovat bez tření. Automobil poté začne brzdit stejnou silou až do úplného zastavení.

- Určete velikost a zrychlení automobilu s upevněným blokem a velikost a_1 zrychlení automobilu během pohybu bloku na korbě.

- b) Určete čas t_1 , měřený od začátku brzdění, v němž dojde k nárazu bloku na čelo korby.
- c) Určete velikost v_1 rychlosti automobilu bezprostředně před nárazem a velikost v_2 rychlosti automobilu bezprostředně po nárazu. Předpokládejte, že náraz je dokonale nepružný.
- d) Sestrojte graf závislosti rychlosti na čase pro oba případy a z grafu určete obě brzdné dráhy automobilu.

4. Tyč s kuličkami

Tyč zanedbatelné hmotnosti a délky l je zavěšena na svém konci. Na druhém konci je umístěna kulička zanedbatelných rozměrů a o hmotnosti m .

- a) Tyč vychýlíme do vodorovné polohy a uvolníme. Určete velikost v rychlosti kuličky při jejím průchodu nejnižší polohou.
- b) Do středu tyče přidáme kuličku stejné hmotnosti. Tyč s oběma kuličkami opět vychýlíme do vodorovné polohy a uvolníme. Určete velikost v_1 rychlosti původní kuličky a velikost v_2 rychlosti přidané kuličky při průchodu nejnižší polohou.
- c) Určete v úlohách a), b) velikost výsledné síly, kterou působí tyč na osu otáčení při průchodu rovnovážnou polohou.

5. Trestné kopy

V průběhu fotbalového zápasu se třikrát kopal trestný kop ze vzdálenosti 22,0 m před brankou. Hráči soupeře vždy postavili ve vzdálenosti 9,15 m od míče zeď, jejíž výška byla 1,80 m. Fotbalista Adámek kopl míč počáteční rychlostí $v_{0A} = 24 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$ pod elevačním úhlem $\alpha_A = 18^\circ$, fotbalista Beneš počáteční rychlostí $v_{0B} = 25 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$ pod elevačním úhlem $\alpha_B = 16^\circ$ a fotbalista Cába počáteční rychlostí $v_{0C} = 26 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$ pod elevačním úhlem $\alpha_C = 14^\circ$. Žádný z míčů brankář ani jiný fotbalista mimo zeď během letu nezasáhl.

- a) Rozhodněte, kteří fotbalisté vstřelili gól.
- b) Určete dobu letu míče, který nezasáhl zeď, k brance.
- c) Určete maximální výšku každého míče, který nezasáhl zeď, a místo, kde této výšky dosáhl.

Vnitřní výška branky $h = 2,44 \text{ m}$, průměr míče $d = 0,22 \text{ m}$. Odpor vzduchu a rotaci míče zanedbejte. Rovina trajektorie míče je kolmá k brankové čáře.

6. Praktická úloha: Studium funkční závislosti

Každé těleso, které zavěsíme otáčivě okolo vodorovné osy neprocházející těžištěm a z této rovnovážné polohy vychýlíme, začne po uvolnění kmitat —

vznikne tzv. fyzické kyvadlo. Pokud výchylka kyvadla z rovnovážné polohy je malá, pak doba každého kmitu neboli perioda nezávisí na výchylce. To znamená, že u každého kyvadla naměříme periodu stejnou, ať je výchylka např. 2° nebo 4° . Naopak při velké výchylce, např. 45° , naměříme periodu poněkud větší. Jako fyzické kyvadlo použijeme desku nepravidelného tvaru z překližky, kartonu apod., která se nesmí prohýbat.

Úkoly:

- Najděte polohu těžiště desky podepřením v jednom bodě ve vodorovné poloze. Polohu těžiště na desce vyznačte.
- Vyvrtejte otvor mimo těžiště a desku v tomto otvoru zavěste na vodorovnou tenkou tyčku. Orientačně ověřte skutečnost, že perioda malých kmitů (s úhlovou výchylkou např. do 10°) téměř na této úhlové výchylce nezávisí a že perioda s velkou úhlovou výchylkou (např. kolem 45°) je nepatrně větší.
- Vyvrtejte dalších 5 malých otvorů ve stejné vzdálenosti r a v různých směrech od těžiště. Postupně desku v těchto otvorech zavěste, změřte dobu, za kterou proběhne několik malých kmitů desky a vypočítejte periodu T kmitů. Ze získaných výsledků udělejte závěr.

Číslo měření	1	2	3	4	5	6
r/cm						
T/s						

- Vyvrtejte 12 dalších malých otvorů v různých vzdálenostech od těžiště, od malé až k maximální možné. Změřte stejně jako v úloze c) dobu několika malých kmitů. Pro každou vzdálenost proveďte 3 měření. Výsledky měření запиšte do tabulky (r vzdálenost, N počet kmitů, t doba N kmitů, T průměrná perioda):

Číslo měření	$\frac{r}{\text{cm}}$	N	$\frac{t_1}{\text{s}}$	$\frac{t_2}{\text{s}}$	$\frac{t_3}{\text{s}}$	$\frac{T = \frac{t_1+t_2+t_3}{N}}{\text{s}}$
1						
2						
3						
⋮						

- Sestrojte graf závislosti periody kmitů na vzdálenosti od těžiště a zformulujte závěr. Graf vytvořte počítačem (např. v excelu), nebo ručně na milimetrový papír. V případě excelu si vytvořte tabulku jako v návodu, запиšte do ní naměřené údaje a v posledním sloupci proveďte výpočet periody pomocí vložené funkce. Kurzorem označte dvojici sloupců s daty a vložte *Graf*. Volte typ grafu *XY bodový*, podtyp *bodový* (tj. bez spojnic datových bodů) — zobrazí se soustava izolovaných bodů. Po kliknutí pravým tlačít-

kem myši na libovolný z nich z nabídky zvolte *Přidat spojnicí trendu*, dále typ trendu — *polynomický, stupeň 6*. Tím se zobrazí plynulá křivka, která proloží zobrazené body v grafu.

7. Měsíce Jupitera

Rok 2009 je Mezinárodním rokem astronomie. Před 400 lety, v roce 1609, zformuloval německý astronom Johannes Kepler působící v královských službách císaře Rudolfa II. v Praze svůj první a druhý zákon o pohybu planet.

V dalším roce 1610 objevil italský astronom Galileo Galilei při jednom z prvních pohledů na oblohu dalekohledem čtyři největší Jupiterovy měsíce Io, Europa, Ganymed a Kallisto. Tomuto tématu je věnována následující úloha.

Měsíc Io obíhá kolem planety Jupiter s periodou $T_{Io} = 1,77$ d, měsíc Europa s periodou $T_{Eu} = 3,55$ d. Měsíc Kallisto se nachází ve střední vzdálenosti od středu Jupitera $r_{Ka} = 1,883 \cdot 10^6$ km a má dobu oběhu $T_{Ka} = 16,69$ d. Největší měsíc Jupitera (a zároveň největší měsíc ve sluneční soustavě) Ganymed má střední vzdálenost od středu Jupitera $r_{Ga} = 1,070 \cdot 10^6$ km. Trajektorie všech čtyř měsíců leží téměř v téže rovině a lze je s dostatečnou přesností považovat za kružnice.

- Určete periodu T_{Ga} oběhu měsíce Ganymed.
- Určete střední vzdálenosti r_{Io} , r_{Eu} od středu Jupitera měsíců Io a Europa.
- Rozhodněte, který z měsíců má největší velikost obvodové rychlosti a vypočtete ji.
- Určete minimální vzájemnou vzdálenost d_{min} a maximální vzájemnou vzdálenost d_{max} měsíců Ganymed a Kallisto a dobu Δt , za kterou se oba měsíce z jedné pozice do druhé přemístí.
- Z vybraných údajů v zadání určete hmotnost M Jupitera.

Řešte nejprve obecně, pak pro dané číselné hodnoty. Gravitační konstanta je $\varkappa = 6,67 \cdot 10^{-11} \text{ N} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{kg}^{-2}$.